

W.J.M. [WILLIAM JAMES MILLAR] MACKENZIE
«The secret history of SOE : the Special Operations
Executive, 1940-1945»
Londen, St. Ermin's Press, 2000, 814 p.

Meer dan vijftig jaar nadat ze werd geschreven verschijnt nu pas een interne geschiedenis van SOE, de Britse geheime dienst die in 1940 werd opgericht om de subversie in door Duitsland bezette gebieden te organiseren d.m.v. sabotage, propaganda enz. Deze interne geschiedenis was toen niet voor publicatie bestemd, maar moest o.m. dienen tot nut en lering van komende generaties die nog met gelijkaardige opdrachten belast konden worden. Toen de Tweede Wereldoorlog op zijn einde liep en de rol van SOE – opgezet als een *wartime secret service* – vrijwel uitgespeeld was, gaf Colin Gubbins, die SOE geleid en bezielde had, de academicus William Mackenzie de opdracht zo'n geschiedenis te schrijven. Hij deed dat tussen 1945 en september 1948. Mackenzie kon ongehinderd over het volledig SOE-archief beschikken, of wat er dan nog van overbleef, want een aantal stukken waren

tevooren vernietigd, wellicht niet omdat men ze per se wilde laten verdwijnen, maar omdat het nut van bewaren niet evident was of niet werd ingezien.

Ofschoon Mackenzie zelf niet voor SOE had gewerkt – tijdens de oorlog werkte hij in het *Air Ministry* – en zeker geen man van de geheime diensten was, is hij erin geslaagd een buitengewoon belangwekkende bijdrage te leveren tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Dat de studie nu gepubliceerd wordt is mede te danken aan M.R.D. Foot, de *éminence grise* onder de SOE-historici.

Door zijn opleiding was Mackenzie vooral geïnteresseerd in politieke analyse, en dat is ook in deze studie merkbaar. Dat brengt met zich mee dat hij veel aandacht besteedt aan de ontwikkeling van SOE als organisatie. Hierbij zijn de hoofdstukken over de voorgeschiedenis van SOE bijzonder belangwekkend. Wel valt het te betreuren dat hij een aangekondigd afzonderlijk hoofdstuk over de *Auxiliary Units* niet geschreven heeft. Deze A.U. waren zowat het eerste voorbeeld van *stay behind parties*, die door Gubbins en zijn medewerkers in 1940 werden in het leven geroepen met het oog op een mogelijke Duitse invasie in Groot-Britannië. Totnogtoe is hierover enkel het boek van Lampe (*The last ditch*) verschenen, en dat laat de lezer toch wat op zijn honger achter.

Mackenzie besteedt ook veel aandacht aan de relaties van SOE met diverse ministeries en aan de rivaliteit met andere Britse geheime diensten. Bekend is inmiddels wel dat tussen SOE en de oudere broer MI 6, de *Secret Intelligence Service*, die nochtans mee aan de wieg van SOE had gestaan, van

meet af aan een spanning bestond. Ook de politieke achtergronden van de steun die SOE aan verzetsorganisaties op het Europees vasteland heeft gegeven, komen ruim aan bod (bijvoorbeeld de spanning in Joegoslavië, waar de voorlopers van SOE al vóór 1940 contacten hadden, en waar de rivaliteit tussen Tito en Mihailovitch, die beide door SOE gesteund werden, voor heel wat problemen zorgde). Dat SOE steun aan het communistisch verzet niet uit de weg ging, kan nu een evidentie lijken, maar was dat toen zeker niet.

Mackenzie gaat uitgebreid in op SOE-operaties in diverse *theatres of war*: de Balkanlanden, Griekenland, het Midden-Oosten, West-Europa, de Scandinavische landen, Polen, Tsjecho-Slowakije en Groot-Duitsland (met inbegrip van Oostenrijk). Deze operationele hoofdstukken vormen veruit de hoofdbrok van het boek; zij leveren een fascinerende mozaïek op van de grote politieke diversiteit van de landen waar SOE opereerde zodat SOE-personeel van grote politieke souplesse blijf moest kunnen geven. Belangwekkend en nieuw zijn de hoofdstukken over Polen, Tsjecho-Slowakije en over de moeizame acties van SOE in Duitsland en Oostenrijk. Mackenzie stelt zonder veel omwegen dat de SOE-operaties in deze twee landen eigenlijk een mislukking waren, omdat het opbouwen van een ondergrondse verzetsorganisatie zowat een jaar inspanning vraagt. Met die operaties kon daar pas goed begonnen worden nadat het West-Europese vasteland bevrijd was – enkele eerdere geïsoleerde operaties niet te na gesproken. Eveneens nieuw is de aanvullende informatie die Mackenzie biedt over de overeenkomst die in september 1941 gesloten werd tussen SOE en de Russische NKVD en

over haar implementatie. Dank zij de bereidwilligheid van SOE-*Adviser* Duncan Stuart konden de eerste gegevens over deze overeenkomst in het *NISA-Bulletin* gepubliceerd worden, maar nu blijkt dat de samenwerking van beide geheime diensten verder reikte. Zij bestond o.m. in de parachutage door SOE van enkele agenten die voor het beroemde *Rode Orkest* bestemd waren.

Mackenzie geeft zelf toe dat zijn hoofdstukken over SOE-operaties in diverse landen eigenlijk niet veel meer dan samenvattingen zijn (over operaties in andere landen, in Afrika bijvoorbeeld, ontbreekt zelfs elke informatie). Dat wijst erop dat hij heeft kunnen beschikken over zeer uitgebreid bronnenmateriaal. Voor de landen waarvoor we dit zelf kunnen beoordelen (de *Low Countries*) is hij er in kort bestek in geslaagd met een goede synthese te komen van SOE-operaties in België en Nederland. Het merkwaardige daarbij is dat hij de heikle aspecten van de relatie tussen SOE en de Belgische regering in ballingschap niet uit de weg gaat, terwijl hij over het veelbesproken *Englandspiel* in Nederland opvallend vlug heenglijdt. Met name doet hij geen poging om te verklaren waarom het zo lang geduurd heeft. Ik heb niet de indruk dat dit te wijten is aan censuringrepen van overheidwege. Toch zullen hedendaagse lezers, zeker Nederlandse lezers, hierbij bedenkingen hebben : wilde Mackenzie blunders wegmoffelen ? wilde hij geen voedsel geven aan een riskant debat over het *Englandspiel* ? Diegenen die ervan overtuigd zijn dat de SOE-agenten die door dit *Spiel* in Duitse handen zijn gevallen bewust zijn opgeofferd, kunnen aanvoeren dat hij zelf heeft gevoeld

dat hij hier een staatsgeheim moest beschermen. Ik geloof niet dat hij iets heeft willen wegmoffelen : zijn studie was immers niet voor publicatie bestemd, en andere hete hangijzers gaat hij niet uit de weg. Wel is het waarschijnlijk dat hij kort na de oorlog niet over gegevens en documenten beschikte op grond waarvan een min of meer evenwichtige verklaring van dit *Spiel* kon geconstrueerd worden. Het zou ook kunnen dat de Britten na de oorlog niet erg zwaar tilden aan dit vooral voor Nederlanders steeds belangrijker wordend *Englandspiel*. Het wachten blijft op de publicatie van de officiële geschiedenis van M.R.D. Foot van het optreden van SOE in België en Nederland, een studie die kennelijk al een tijd gereed is, maar waarvoor de Britse overheid nog geen toelating tot publicatie heeft gegeven – een gegeven dat ook niet van aard is de vaak rocamboleske speculaties over het *Englandspiel* definitief naar het rijk der fabelen te verwijzen. Inmiddels werken enkele Nederlandse historici geduldig aan eigen publicaties waarin, zo meen ik te weten, uitvoerig gebruik zal gemaakt worden van SOE-archiefmateriaal.

Dat materiaal is inmiddels grotendeels toegankelijk geworden. SOE werd in 1946 opgedoekt, en enkele jaren geleden werd ermee begonnen het archief van de *country sections* over te brengen naar het *Public Record Office* (wat België betreft beschikt SOMA over een gemicrofilmde kopie van de operationele dossiers). Over afzienbare tijd zullen ook de duizenden persoonlijke dossiers van SOE-agenten en -medewerkers aan het PRO worden overgemaakt. Heel lang deed het verhaal de ronde dat er van het SOE-archief vrijwel niets was overgebleven. Deze

mythe werd na de oorlog overigens door Gubbins zelf gevoed. Na Foots boek over SOE-operaties in Frankrijk is deze lijvige studie van Mackenzie wel het definitief bewijs van het tegendeel. Een deel van het archief werd inderdaad vernietigd en andere delen vielen ten prooi aan een brand in het SOE-kantoor in Baker Street, maar volgens Foot is in de brand geen belangrijk materiaal verloren gegaan. Deze relatieve openheid van SOE steekt wel schrill af tegen het absoluut embargo dat nog steeds bestaat op SIS-archief. Verheugend is dan weer dat MI 5, de Brits contraspionagedienst, nu ook begonnen is met het overmaken van dossiers over ondervraagde en/of 'gedraaide' Duitse agenten aan het PRO.

Dat de openheid toch relatief is, blijkt hieruit dat op heel wat plaatsen in Mackenzie's tekst de zinsnede "*passage deleted on grounds of national security*" werd ingelast. Mackenzie zelf schreef nog in zijn Woord vooraf uit september 1948 dat zijn werk "*has not been subjected to any official censorship on grounds of security or policy*". Vijftig jaar later golden deze criteria dus kennelijk weer wel, al ziet men nu niet in welke feiten of gegevens de veiligheid van Groot-Brittannië zouden kunnen schaden. In zijn inleiding omschrijft Foot deze ingrepen als "*some readily defensible, some by now a shade old-maidish*". Sommige schrappingen doen inderdaad potserlijk en "*old-maidish*" aan. Eén amusant voorbeeld. Op p. 277 van Mackenzie's boek wordt gewag gemaakt van het onrechtstreeks contact dat in de lente van 1942 werd tot stand gebracht tussen de diensten van De Gaulle in Londen en een vertegenwoordiging van de ongedegrondse *Parti communiste français* (PCF), een

contact dat door SOE zou opgevolgd worden. De uitgevers van het boek van Mackenzie hebben het in 2001 nodig geoordeeld de naam weg te laten van de tussenpersoon via wie dit contact is tot stand gekomen. Een uurtje speurwerk leert ons dat deze verbinding het gevolg was van een ontmoeting tussen enerzijds Georges Beaufils, sinds lang één van de kopstukken van het ondergronds apparaat van de PCF, en François Faure, adjunct van 'kolonel Rémy', die de leiding had van het inlichtingennet *La Confrérie Notre-Dame*, en dat in Londen gerapporteerd werd aan 'Passy', het hoofd van De Gaulles geheime dienst. Het amusante is nu dat zowel Passy (reeds in 1948) als Rémy (in 1966) zelf met naam en toenaam over deze contactname hebben gepubliceerd. Naar de reden van deze overbodige geheimdoenerij hebben we slechts het gissen. Alleszins blijkt hier nog eens uit dat de Britten vaak geen kennis hebben van wat in andere taalgebieden verschijnt over hun eigen geheime diensten. Dit euvel valt ook op bij de voetnoten die Foot hier en daar heeft aangebracht, vaak met bibliografische verwijzingen. Overigens moet mij van het hart dat Foot, die voor het boek een degelijk overzicht van bestaande Angelsaksische literatuur over SOE heeft geschreven, een kans heeft laten voorbijgaan om een zo volledig mogelijke kritische bibliografie van publicaties over SOE samen te stellen.

In hoever de studie van Mackenzie nuttig is geweest voor latere generaties blijft een open vraag. Van de studie berustten kopieën bij het *Foreign Office*, het *Cabinet Office* en de nog bestaande Britse geheime diensten. Door 'bevoegden' kon ze geraadpleegd worden. Ook de auteurs van officiële geschiedenissen van SOE, zoals

Foot, hadden toegang tot het werk, al mochten ze er niet naar verwijzen. In het licht van de uiteindelijk toch schaarse informatie die de jongste tien jaar bekend is geworden over de naoorlogse anticomunistische *stay behind*-groepen is de vraag naar het nut van deze studie op dit terrein gewettigd. Ze is dat des te meer omdat SOE in november 1945 een memorandum opstelde over de noodzaak van de oprichting van *stay behind*-groepen met name in Oostenrijk¹⁷. In dit memorandum wordt uitdrukkelijk gesteld dat “*SOE have been directed to accord priority to those countries which are likely to be overrun in the earliest stages of conflict with Russia*”, en dat de opdracht van SOE in dit verband erin bestond “*to plan and prepare the nucleus of a Special Operations organisation which will remain dormant until such time as action may be required to fulfil the clandestine operational requirements of His Majesty’s Government*”. Totnogtoe heeft geen enkele ander auteur deze plannen van naderbij bekeken, maar het spreekt vanzelf dat de ruime oorlogservaring van SOE-personeel nuttig kon zijn voor het organiseren van anticomunistische netwerken. Enkel de vijand was een andere geworden, de methoden konden allicht nog gebruikt worden. Alleszins werd bij de voorbereiding van de Belgische *stay behind*-groepen wel degelijk rekening gehouden met de oorlogservaring, en werden althans in de beginperiode ook personen aangeworven die een rol in het verzet hadden gespeeld.

Maar of Mackenzie’s werk ander dan louter academisch nut heeft gehad blijft ten slotte bijkomstig, zeker vanuit de huidige tijd bekeken. Met de publicatie van dit werk zijn we weer een studie over SOE rijker, waaraan geen enkele onderzoeker kan voorbijgaan.

Etienne Verhoeyen

17 *SOE Activity in the British zone of Austria*, 22.XI.1945, afgedrukt in D. STAFFORD, *Britain and European Resistance; a survey of the Special Operations Executive*, Macmillan Press, London, 1983, p. 258-259.

18 MARION SCHREIBER, *Stille Rebellen. De overval op de 20e deportatietrein naar Auschwitz*, s.l., 2001. Il existe aussi un site Internet sur le livre : www.rebellen.com.